

ความเป็นมาและพัฒนาการความหมายและนิยามของนิพทาน

ความเป็นมาและพัฒนาการของนิพทาน

จากการศึกษาวรรณกรรมชุดธรรม ไม่ใช่ของพุทธาลักษณ์ พ่อจะประมวลความเป็นมาและพัฒนาการของนิพทาน ได้ดังนี้

1. ความเป็นมาของนิพทาน

นิพทานเป็นวัฒนธรรมที่เก่าแก่ของมนุษย์ มีความเป็นมายาวนาน เดิมนิพทาน เป็นคำสาเมัญพันบ้านมีใช้กันทั่วไปในหมู่ชาวบ้าน ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลจนถึงพุทธกาลในความหมายว่า "เย็น" หรือ "ดับเย็น" ซึ่งเป็นความหมายแรก ๆ

"นิพทานนั้น เป็นคำแรกที่มนุษย์รู้จักเบล่ง เสียงอุกมา เมื่อได้ทราบเข้ากับความเย็น ไม่มีความหมายเป็นธรรมะ ธรรมโน้มอะไร มนุษย์รู้จักพูดครั้งแรกในโลก พระรัชติกว่า เย็น กว่า "นิพทาน" คำนี้ก็ใช้ในความหมายว่า "เย็น" เรื่อยมา"¹

ต่อมาในศาสตร์ในสมัยนั้น ได้นำ "นิพทาน" ไปใช้ในศาสตร์ของตน และได้บัญญัติความหมายของนิพทานใหม่ ตามความเข้าใจของตน "คำนิพทาน เชามีเรียกใช้กันอยู่ ก่อนแล้ว กับบัญญัติความหมายตามที่เจ้าลัทธินั้น ๆ จะเข้าใจจะสอนให้ว่า นิพทานนั้นคืออะไร คืออย่างไร"² นิพทาน หรือ "ความดับเย็น" จึงถูกเปลี่ยนความหมายไปเรื่อย ๆ

¹ พุทธาลักษณ์. พระพุทธคุณบรรยาย. 2524. หน้า 216.

² พุทธาลักษณ์. ราชภัฏมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่. 2527. หน้า 279.

แม้จะถูกเปลี่ยนความไปเรื่อย ๆ ตามความเข้าใจของลัทธิศาสนา จน
กล้ายเป็นความหมายใหม่เฉพาะชั้น แต่ความหมายใหม่เฉพาะนั้น ก็ยังสัมพันธ์กับความหมาย
เดิม คือ "เย็น" หรือ "ดับเย็น"

ในการอ่านพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้นำนิพพานมาใช้ในความหมายว่า
"ดับเย็น" เพราะ "หมดกิเลส" "หมดทุกข์"

2. ผู้คนการของนิพพาน

นิพพาน เป็นประสบการณ์ การเรียนรู้ที่สำคัญของมนุษย์ ปรากฏหลักฐานใน
พระพุทธประวัติว่า ชาวอินเดียทั้งในยุคก่อนพุทธกาลและยุคพุทธกาล ต่างรู้จักสนใจเรียนรู้
ศึกษาค้นหาในพพานมาตลอด มนุษย์จึงรู้จัก "นิพพาน" มาเป็นระยะตั้งแต่ระดับต้น ๆ คือ
นิพพานของวัตถุ จนถึงระดับสูงสุด คือ นิพพานของมนุษย์ คือ หมดกิเลสลีนเชิง

ประสบการณ์ การเรียนรู้ การรู้จักนิพพานของมนุษย์ จึงพัฒนามาตามลำดับ
ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 3 ระยะ หรือ 3 ยุค คือ¹

ยุคที่ 1 นิพพานของวัตถุ คือ วัตถุเย็นลง ดับลง เช่น ข้าวที่หุงสุกใหม่ ๆ
นิพพาน คือ ข้าวเย็นลง ถ่านไฟนิพพาน คือ ถ่านไฟเย็นลง

ยุคที่ 2 นิพพานของสัตว์เดร็জาน คือ สัตว์เดร็จาน ดับลง เย็นลง คือ
หมดพิษลง หมดอันตรายลง

ยุคที่ 3 นิพพานของมนุษย์ คือ มนุษย์ เย็นลง ดับลง คือ หมดกิเลสลง
หมดทุกข์ลง

ในการอ่านนิพพานของมนุษย์ อาจแบ่งได้เป็น 3 ยุค คือ²

ยุคแรก นิพพานเพราะได้เสพกรรมมนุษย์ร้อนเพราะกรรมมนุษย์ มนุษย์

¹ พุทธาลักษณ์. ค่ายธรรมบูตร. 2518. หน้า 54-55.

² พุทธาลักษณ์. เตกิจกธรรม. 2519. หน้า 346-349.

จังแสวงหาภารมณ์ เมื่อได้เสพภารมณ์แล้ว จิตของมนุษย์ก็เย็นลง มนุษย์จึงนักตุติภารมณ์ว่าเป็นนิพพาน

ยุคที่ 2 นิพพานเพราะภานลามาธิ สติปัฏฐานของมนุษย์เจริญขึ้นอีก เห็นว่า นิพพานเพราะได้เสพภารมณ์ ไม่เป็นนิพพานจริง จังแสวงหาความเย็นที่สูงขึ้นไปจนพบว่า จิตที่เข้ามาณ เป็นสมารธิเป็นจิตที่ส่งบเนญ เป็นนิพพาน มนุษย์จึงนักตุติภาน สมารธิว่าเป็นนิพพาน

ยุคที่ 3 นิพพานเพราะหมดกิเลสลิ้นเชิง สติปัฏฐาน จิต วิถุญาณของมนุษย์ เจริญขึ้นอีก เกิดบุคคลที่มีสติปัฏฐานสูงสุด คือ พระพุทธเจ้า คันபบว่า ความลึกลับแห่งกิเลส คือ ราคะ โโภส โมหะ คือ นิพพาน เป็นความเย็น เป็นนิพพานที่สูงสุด ไม่มีนิพพานอื่นจะยิ่งไปกว่า มนุษย์จึงนักตุติความลึกลับว่า เป็นนิพพาน

พุทธกาลภิกขุ อธิบายความเป็นมาและพัฒนาการของนิพพานไว้ ดังนี้
 ...คำพูดทางธรรมะทุกคำ ยึดมานาจักคำชาวบ้าน คำว่า "นิพพาน" ก็เหมือนกัน
 คือไปยึด คำว่า "เย็น" ของชาวบ้านมาใช้ เมื่อก่อนพุทธกาล หรือตั้งแต่มนุษย์ใน
 ประเทศไทยเดียวเริ่มพูดเป็นพูดได้นั้น ก็ใช่คำว่า นิพพาน ๆ นิพพายติ ในฐานะเป็น
 กิริยา นิพพาน ในฐานะ เป็นนามมาแล้ว หมายถึง ความเย็น

นิพพานทางวัตถุ อย่างเช่น ไฟ เย็นลงก็เรียกว่า ไฟนิพพาน ถ่านไฟแดง ๆ
 ตับลง ก็เรียกว่า ถ่านไฟนิพพาน อาหารปรุงขึ้นร้อน ๆ กินไม่ได้ ก็ต้องรอให้
 นิพพานเสียก่อนจึงกินได้ จะนั่นคำว่า "นิพพาน" นี้ใช้อยู่ทั่วไปในภาษาชาวบ้าน
 แม้แต่ในครัว

ต่อมาเลื่อนชั้นมาสูงขึ้นมา จากวัตถุมาถึงลัตว์ก่อน เช่น วัว ควาย ช้าง ม้า
 ไปได้จากป่า หรือที่ไหนก็ตาม มาผูกให้มันหมดความเป็นลัตว์ดูร้าย หรืออันตรายนั้น
 เชาเรียกว่า ให้หมาดพยศของวัน พอมันหมดพยศตีเต็มท่าแล้ว เรียกว่า มันนิพพาน คือ
 ไม่มีไฟ มีแต่ความเย็น หรือความสงบ เรียกว่า มันนิพพาน เหมือนกัน

พอมาถึงคนก็หมายถึงเย็นใจ แต่คำว่า "เย็นใจ" ของคนนี้มันหมายหล่ายระดับ
 ครั้งหนึ่ง เคยเอาภารมณ์เป็นนิพพาน เพราะว่าถ้าได้ภารมณ์พอสมควรจะแล้ว
 ก็หยุดความกระหายลงได้ เป็นความเย็นชนิดหนึ่งเหมือนกัน หลงเอากลางความสมบูรณ์

ในทางการารมณ์เป็นนิพพานกันมากหนึ่ง ต่อมานะว่าไม่ใช่ ก็เลยเอาผลที่เป็นการกระทำทางจิต คือ ทำจิตให้สงบเย็น และเย็นจริงไม่เกี่ยวกับการารมณ์นี้ ว่าเป็นนิพพานกันมายุคหนึ่ง ในยุคเมืองไทยชั้น เนรารา ว่าสามารถทำให้สงบละ เอียดได้เป็นอย่าง ฯ ชั้น ความหมายของนิพพานเลื่อนมาตามลำดับ จนกระทั่งพระพุทธเจ้าเกิดท่านได้รับคำอธิบายนี้ ท่านลั่นหัว ไม่ยอมรับ ลักษืออาฬารตาบส อุทกตาบส อะไรเหล่านั้น เป็นต้น ว่าเป็นนิพพาน ท่านมาค้นของท่านเองจึงมาพบว่าหมดตัวกู ของกู หมดกิเลส นั่นแหละ เย็นแท้ นั่นคือ นิพพาน คำวานิพพาน จังถึงระดับสูงสุดอย่างนี้ ไม่มีใครเคยพิสูจน์ให้เห็นว่ายังมีต่อวันนี้ หรือจะมาทำลายล้าง เพิกถอนของพระพุทธเจ้าได้ มันจังยุติ กันมาอย่างนี้...¹

ความหมายของนิพพาน

จากการศึกษาวรรณกรรมชุดธรรมโภษน์ของพุทธศาสนา สภากุ๊ฟ พ่อจะประมวลความหมายของนิพพานได้ 3 ความหมาย คือ

1. ความหมายตามรูปศัพท์

นิพพาน มาจาก นิ + นาน (นาน)

"นิ" อุปสรรค แปลได้หลายความหมาย เช่น

1. นิ แปลว่า "ไม่ว่า" (ไม่มี ปราศจาก ไม่เหลือ หมด)
2. นิ แปลว่า "ไปหมด" (ไปไม่เหลือ ตับไม่เหลือ ตับสนิท ตับหมด)
3. นิ แปลว่า "ไม่ไป" (หยุด)

"นาน" หรือ "นาน" แปลได้หลายอย่าง เช่น เลียนแบบ ยกตัว ห่อหุ้ม พัวพัน ร้อยรัด ปักคลุม ครอบงำ เปียดเบียน ร้อน กิเลส ตันชา อวิชชา อัตตา-อัตนียา

¹ พุทธศาสนา สภากุ๊ฟ. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า 400-401.

(ตน - ของตน - ตัวกู - ของกู) สังฆาร ทุกชี เป็นดัน

นิพาน จึงแปลได้หลายอย่าง เช่น

"ไม่เลียนແທ ไม่ยกคำ ไม่ห่อห้ม ไม่ผัวพัน ไมร้อยรัด ไม่ปักลุม ไม่ครอบงำ
ไม่เบี้ยดเบี้ยน ไม่ร้อน ไม่มีกิเลส ไม่มีตัณหา ไม่มีอวิชชา ไม่มีอัตตา อัตโนมาย
ไม่มีสังฆาร (ไม่มีการปรุ่งแต่ง = วิสังฆาร) ไม่มีทุกชี"

"ไปหมดของลิงที่เลียนແທ ยกคำ ห่อห้ม พัวพัน ร้อยรัด ปักลุม ครอบงำ
เบี้ยดเบี้ยน ร้อน ไปหมดของกิเลส ตัณหา อวิชชา อัตตา-อัตโนมาย ไปหมดของ
สังฆาร ไปหมดของทุกชี"

"หยุดเลียนແທ ยกคำ ห่อห้ม พัวพัน ร้อยรัด ปักลุม ครอบงำ เบี้ยด
เบี้ยน หยุดร้อน หยุดกิเลส หยุดตัณหา หยุดอวิชชา หยุดอัตตา-อัตโนมาย หยุดสังฆาร"

ความหมายของศัพท์นิพานดังกล่าวนี้ ปรากฏในวรรณกรรมชุดธรรมโขญ
ของ พุทธาลภิกชุ หลายแห่ง เช่น

...นิพาน แปลว่า ไม่แพดເພາ ไม่ร้อยรัด ไม่ห่อห้ม ไม่ทึມແທ คำว่า "นີ"
แปลว่า "ໄມ່" คำ "ວານ" หรือ "ພານ" แปลว่า ร้อยรัดກົມ แปลว่า ທຶມແທກົມ
แปลว่า ห่อหຸ້ມກົມ ความหมายอันแท้จริงຍ່ອມເປັນຍ່ອງເດືອກກັນ ທີ່แปลว່າ ທຶມແທ
ເໜືອນຄູກສະຫະຍ່ອງຍ່ອງນົກມີ ອູກຮັດຮົງເໜືອນຍ່ອງເຄາວລົບ ຮັດຮົງດັ່ນໄມ້ ດັ່ງນົກມີ ອູກ
หែ້ມັກລຸມ ເໜືອນກັບລົງທຶກຫែ້ມັກໄໝໃຫ້ຮັນແສງລວ່າງກົມ ແລະທີ່ແປລວ່າ "ໄມ່ຮັນ"
ເພຣະປຣະຈາກຄວາມຮັນ ໄມ້ມີຄວາມຮັນເລຍກົມ...¹

¹ พุทธาลภิกชุ. พุทธกิจrijyธรรม. 2516. หน้า 344.

...นิพนาน แปลว่า ดับไม่เหลือ นิ-ไม่มีส่วนเหลือ พานะ แปลว่า ไป หรือดับ
นิพนาน แปลว่า "ดับไม่มีส่วนเหลือ" นี้เป็นตัวหนังสือ ความหมายนั้น ต้องรู้ว่าดับ
ของลิงที่ร้อน ที่ลูกเป็นไฟ ลิงที่ร้อนมีการดับเย็นลง เมื่อไรก็เรียกว่า นิพนานเมื่อ
นั้น จะเป็นขนาดที่บรรลุธรรมผลหรือไม่บรรลุธรรมผลก็ตาม

ถ้าความร้อนแห่งจิตใจ คือ กิเลสนี้เย็นลง ก็เรียกว่า "นิพนาน" เป็นชั่วคราว
ก็ได้ เป็นตลอดไปก็ได้ เป็นอย่างกลับไปกลับมาก็ได้ และเป็นอย่างบังเอญประจำ
เหมาๆ ก็ได้ แล้วก็เป็นอย่างที่ปฏิบัติลงไปอย่างถูกต้องโดยตรงก็ได้ ขอแต่เพียงให้
มีการดับลงแห่งความร้อน ถ้า "ดับไม่เหลือ" ก็คือ "ไม่มีอะไรเหลือ" แต่ถ้ายังมี
ความหมายเชยว่าดับไม่เหลือ สำหรับชิดขันนั้น ๆ เช่น ดับไม่เหลือสำหรับชิดขัน
ที่จะเป็นโสดาบัน ชิดขันที่จะเป็นสกิทาคามี ชิดขันที่จะเป็นอนาคตคามี การดับไม่
เหลือนั้นก็หมายถึงดับไม่เหลือของชิดขันนั้น ๆ อย่างนี้ เมื่อเป็นพระอรหันต์ ก็เรียก
ว่า ดับไม่เหลือโดยลิ้นเชิง

...นิ แปลว่า ไม่เหลือ พานะ แปลว่า ไป ไปไม่เหลือ คือ ดับไม่มีอะไรเหลือ
อยู่ที่นั้น กิริยาอันนั้นเรียกว่า นิพนาน คือดับไม่เหลือ ดับไม่เหลือแห่งอะไร ก็ดับ
ไม่เหลือแห่งลิงที่กำลังมีอยู่ นั้นแหล่ะ สังที่กำลังมีอยู่นั้นคืออะไร สังที่กำลังมีอยู่นั้น
ก็คือตัวกฎ และของกฎ ที่กำลังรู้สึกอยู่ในใจของบุคคลผู้มีความรู้สึกนั้นเอง

เมื่อใดเมื่อความรู้สึกยั่งมั่น ถือมั่น ว่าตัวกฎ ว่าของกฎ กลุ่มพล่านอยู่ในใจ เมื่อนั้น
แหล่ะ คือลิงที่มีอยู่ ลิงนั้นแหล่ะ คือลิงที่มีอยู่สำหรับเป็นกฎซึ่ง ถ้าเมื่อใดไม่มีความ
ยั่งมั่น ถือมั่น ว่าตัวกฎ ว่าของกฎแล้ว เมื่อนั้นจิตมันก็ว่างคือไม่มีอะไรในจิตเลย เมื่อ
ได้ตัวกฎ ของกฎ หายไปหมด คือดับหายไปหมด เมื่อนั้นเป็นนิพนาน ถ้าดับหายเพียง
ชั่วครั้งชั่วคราวก็เรียกว่า นิพนานชั่วขณะ เหมือนกับที่เราจัดได้รับกันอยู่โดยมาก ถ้า
ดับหายหรือว่างหมดไป เป็นการถาวร ก็เรียกว่า นิพนานจริง หรือนิพนานแท้...¹

¹ พุทธกาลภิกขุ. โนกธรรมประยุกต์. 2519. หน้า 560.

...คำว่า "นิพนан" ให้ถือความหมายตามตัวหนังสือ "นิ" แปลว่า "ไม่มี"
 "วน" หรือ "พา" แปลว่า "เครื่องทึมแบง" นิพนัน แปลว่า "ไม่มีเครื่องทึม
 แบง" อย่างนี้ก็เป็น อีกอย่างหนึ่ง นี่ แปลว่า ไม่มี วนะ หรือพาะ แปลว่า ไป
 "ไม่มีการไป" คือ "ดับลันธิ" นิพนันจึงมีความหมาย 2 ประการ คือ ดับไม่มีเชื้อ¹
 เหลือสำหรับจะเกิดมาเป็นทุกช่องต่อไป น้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง คือ ปราศจาก
 ความทึมแบง ปราศจากความเผาบน ปราศจากความผูกพันร้อยรัดต่าง ๆ ทุกอย่าง
 ทุกประการนี้เป็นลักษณะของนิพนัน รวมความแล้วก็แสดงถึงภาวะที่ปราศจากความ
 ทุกช่องโดยล้วนเชิง คำว่า "นิพนัน" มีความหมายส่วนใหญ่อย่างนี้ แต่ขอให้เข้าใจว่า
 คำว่า นิพนัน ๆ นี้ยังมีความหมายที่มุ่งใช้ต่อ ๆ กันอีกหลายอย่าง ในเมื่อเพ่งเล็ง²
 ให้กว้างออกไป เช่น หมายถึง "การดับของความทุกช่อง" ก็มี หมายถึง "การดับของ
 กิเลส" ชนิดล้วนเชิงก็มี หมายถึง ธรรม หรือเครื่องมือ หรือเขตแดน หรือสภาพ
 อันได้อันหนึ่งที่เป็นเครื่องดับทุกช่อง ดับกิเลส ดับลังชารทั้งปวง ได้ล้วนเชิงก็มี นิพนัน
 มีหลายความหมาย เช่นนี้...

2. ความหมายตามความเข้าใจของคนทั่วไป

ตามความเข้าใจของคนทั่วไป นิพนัน หมายถึง "เย็น" หรือ "ดับเย็น"
 หมายถึง ความเย็นลงของลิ้นที่มีความร้อน จะเห็นได้จากคำอธิบายของพุทธาสภิกขุหลาย
 แห่ง เช่น

...คำว่า "นิพนัน ตามตัวหนังสือแท้ ๆ ก็แปลกันได้หลายอย่าง แต่ที่เป็นธรรมชา
 ต์สัมฤทธิ์สุด ยึมมาจากภาษาชาวบ้านในบ้านเรือน คำว่า "นิพนัน" นั้น แปลว่า
 "ดับเย็น" แล้ว ก็นิยมเรียกสั้น ๆ ว่า "ดับ" นั้น ก็ต้องมีลิ้นที่ร้อนหรือโผลงชั้นมา
 จึงจะมีการดับลงไป อย่างต้องมีไฟอย่างนี้ จึงจะมีการดับไฟ จะนั้นอย่างนั้นพูดว่า

¹ พุทธาสภิกขุ. ตุลาการิกธรรม เล่ม 1. 2517. หน้า 144-145.

ดับ ดับเย็นลงไป มันต้องมีลิ้งที่ร้อน เพราะฉะนั้นนิพนานจึงหมายถึงการดับของลิ้ง ที่มีความร้อน...¹

...คนธรรมดารู้ว่า โบราณนั้น เขาผูกถังคำว่านิพนานกันอยู่ทั่วไป ในเรื่องนั้น ในเรื่องนี้ ในเรื่องโน้น เป็นประจำจำวันในบ้านเรือน ถ้าว่ามันเป็นเรื่องที่ต้องทำให้เย็น ทำไฟให้ดับนักเรียกว่า ทำไฟให้นิพนาน เอาสำมาสาดไฟฟัดบัน ออย่างนักเรียกว่า ทำไฟให้นิพนาน หรือว่าช่างทำทองเชาเผาทอง แล้วเอาชูบน้ำให้ลิ้มน้ำ เชากเรียก ว่าทำแท่งทองให้นิพนาน อะไร ๆ ก็ตามแม่แต่ในครัว ถ้าอุ่นให้ช้ามันเย็นเลียก่อน แกงเย็นเลียงก่อนจะกินได้ ก็ใช่คำว่านิพนานหมด จะนั้นคำว่า นิพนาน ในความหมายธรรมชาติทั่วไปนั้น ก็คือ "เย็น" หรือ "ทำให้เย็น"...²

3. ความหมายตามบัญญัติของพระพุทธศาสนา

นิพนานตามบัญญัติของพระพุทธศาสนา หมายถึง "เย็น" หรือ "ดับเย็น" ซึ่งสืบเนื่องมาจากความหมายตามความเชื่อใจของชาวบ้าน แต่หมายถึง "เย็น" หรือ "ดับเย็น" เพราะ หมดร้อน คือ หมดกิเลส

นิพนานตามบัญญัติของพระพุทธศาสนาจึงหมายถึง ดับกิเลส ดับทุกข์ ทุกระดับ ตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับสูงสุด คือ ดับกิเลส ดับทุกข์ สันกิลั่นเชิง

ความหมายของนิพนานการบัญญัติของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้จากคำอธิบายของพุทธาลภิกขุหลายแห่ง เช่น

"นิพนาน ภาษาชาวบ้านแรกเริ่มเดิมที่ ก็มีความหมายว่า "เย็น" ครั้นมาสมัยหลัง คำว่าเย็น นี้ เอามาเป็นชื่อของเย็นพระหมดกิเลส ไม่มีไฟกิเลส ก็เรียกว่า เย็น ออย่างยิ่ง เย็นสูงสุด คือ นิพนาน"³

¹ พุทธาลภิกขุ. ราชกูฎาวาท. 2527. หน้า 284.

² พุทธาลภิกขุ. ธรรมะเล่มน้อย. 2528. หน้า 76.

³ พุทธาลภิกขุ. เยาวชนกับศีลธรรม. 2522. หน้า 130.

ก. เลส"¹

...นิพนาน แปลว่า เย็น... มีชีวิตจิตใจเย็น มีความเป็นอยู่ที่เย็น นั่นแหล่ คือ
นิพนาน ในความหมายหลาย ๆ ระดับ ถ้าเย็นชั่วครู่ชั่วขณะ ก็เป็นนิพนานชั่วครู่
ชั่วขณะ หรือเป็นนิพนานน้อย ๆ เป็นนิพนานอย่างซึมล่อง ถ้าเย็นถึงที่สุด เด็ดขาด
ไปเลย ก็เป็นนิพนานโดยสมบูรณ์...²

ความหมายของนิพนานตามนัยศัพติของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ชัดเจนขึ้น
จากคำนิยามนิพนาน และคำไวوضน์ของนิพนาน ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

แม้ความหมายของนิพนานจะมี 3 ความหมาย คือ ความหมายตามรูปศัพท์
ความหมายตามความเข้าใจของคนทั่วไป และความหมายตามนัยศัพติของพระพุทธศาสนา แต่
อาจกล่าวได้ว่า ความหมายทั้ง 3 นี้ สืบเนื่องสัมพันธ์กัน คือ นิพนาน หมายถึง "เย็น"
หรือ "ดับเย็น"

นิยามของนิพนาน

นิยาม คือ "การกำหนดหรือจำกัดความหมายที่แน่นอน"³ ของสิ่งนั้น ๆ การเข้าใจ
คำนิยามของสิ่งใด ย่อมทำให้เราเข้าใจลักษณะของสิ่งนั้น ถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น การเข้าใจ
นิยามของ "นิพนาน" ย่อมทำให้เราเข้าใจลักษณะของนิพนานถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น

จากการศึกษาวรรณกรรมชุดธรรมโภษของพุทธทาสภิกขุ พบคำนิยามของนิพนาน
มากราย คำนิยามเหล่านี้อาจจำแนกได้เป็น 3 ประเภท คือ

¹ พุทธทาสภิกขุ. บรรณธรรมภาคต้น. 2518. หน้า 54.

² พุทธทาสภิกขุ. ธรรมะกับสังคมชาติไทย. 2531. หน้า 369.

³ พระราชบัญญัติสถาบันพ.ศ. 2525. หน้า 442.

1. คำนิยามของนิพนานที่เกี่ยวกับ "ความดับ" (หมวด ไม่มี ดับลึ้น ดับหมด ดับไม่เหลือ ดับสนิท ปราศจาก สิ่ง ลื้นสุด ที่สุด ที่หยุด ที่จบ) คือ ดับกิเลส ดับทุกข์ ดับกรรม ดับลังสารวัญญ์ (ดับวัญญังสาร) ดับเบี้ยดเบี้ยน ดับเบญจชันธ์ ดับตันหาย ดับอุปากาน ดับอัตตา อัตตนิยา ดับลังชาติ ดับลึงหั้งปวง เช่น

"นิพนาน คือ ความดับหมวดของกิเลส ของทุกข์ ของกรรม ของวัญญังสาร"¹

"นิพนาน คือ ปราศจากทุกข์ หรือดับไปแห่งทุกข์ หรือหลุดพ้นไปได้จากความทุกข์"²

"ความอยู่เหนือทุกข์หั้งปวง นั้นแหละท่านเรียกว่า "นิพนาน"³

"สภาพความดับสนิทแห่งกิเลส และความทุกข์ คือ นิพนาน"⁴

"นิพนาน คือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์"⁵

"นิพนาน คือ ความดับทุกข์ โดยประการหั้งปวง"⁶

"นิพนาน คือ ภาวะที่ดับเบี้ยนแห่งกิเลส แห่งความทุกข์หั้งปวง"⁷

"นิพนาน คือ ดับเบี้ยน ดับเบี้ยนแห่งความทุกข์ ดับเบี้ยนแห่งกิเลส ดับเบี้ยนแห่งปัญหา หง海量 ดับเบี้ยนแห่งลิงที่มีความร้อน"⁸

"นิพนาน หรือวิมุติ คือ ความหลุดพ้นจากปัญหาหั้งปวง"⁹

¹ พุทธาลภิกช. อัทปัปจจยตา. 2516. หน้า 438-439.

² พุทธาลภิกช. เทกิจฉกรรມ. 2519. หน้า 536.

³ พุทธาลภิกช. พุทธิจาริยธรรม. 2516. หน้า 340.

⁴ พุทธาลภิกช. อัทปัปจจยตา. 2516. หน้า 480.

⁵ พุทธาลภิกช. พุทธจาริยา. 2517. หน้า 134.

⁶ พุทธาลภิกช. ไตรคือไตร. 2526. หน้า 215.

⁷ พุทธาลภิกช. สัมถวปัสสนาแห่งยุคปรมาน. 2530. หน้า 201.

⁸ พุทธาลภิกช. พระพุทธคุณบรรยาย. 2524. หน้า 99.

⁹ พุทธาลภิกช. สัมมิภาพของโลก. 2531. หน้า 700.

"นิพนาน คือ "นิสระของกรรม" ... ผลแห่งการออกจากกรรมได้ คือ นิพนาน"¹

"ลั่นกรรม คือ นิพนาน"²

"นิพนาน คือ ความไม่เบี่ยดเบี้ยนอย่างยิ่ง ถ้ายังไม่นิพนานอยู่ ทราบได้ ก็ยังมีการเบี่ยดเบี้ยน ในความหมายใดความหมายหนึ่ง ในระดับใดระดับหนึ่งอยู่ นั่นเอง ต่อเมื่อได้ถึงนิพนาน โดยถูกต้องแท้จริงแล้ว จะไม่มีการเบี่ยดเบี้ยนอะไรเลย"³

"ที่สุด ที่จบสิ้น ที่ตอบแห่งวัภูณสังสาร คือ นิพนาน"⁴

"นิพนาน คือ ที่ดับสนิทของเบญจชันธ์"⁵

"นิพนาน คือ การหลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา อุปทาน โดยประการทั้งปวง"⁶

"ในขณะที่มีตัวภูเกิดขึ้นมา ก็วายอยู่ในวัภูณสังสาร ในขณะที่ความรู้สึกว่า ตัวภู เงียนไปดับไป ก็เป็นนิพนาน"⁷

"นิพนาน หมายถึง การดับสนใจไม่เหลือเชือ ดับสนใจไม่เหลือเชือ ก็หมายถึง ดับความรู้สึกว่าตัวภู-ของภูได้สนใจ"⁸

"นิพนาน แปลว่า ดับสนใจ ดับสนใจแห่งอะไร ก็คือดับสนใจแห่งความรู้สึกว่า ตัวเรามีอยู่

¹ พุทธาลักษณ. โอสารเต็พธรรม. 2517. หน้า 270-279.

² พุทธาลักษณ. นวกานุสาสน์ เล่ม 1. 2531. หน้า 313.

³ พุทธาลักษณ. ฝ่าสังระบห่วง 50 ปีที่มีส่วนโนกย ตอนที่ 1. 2529.

หน้า 221.

⁴ พุทธาลักษณ. โอสารเต็พธรรม. 2517. หน้า 279.

⁵ พุทธาลักษณ. อานาปานสติกาวนา. 2518. หน้า 415.

⁶ พุทธาลักษณ. ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์. 2534. หน้า 277.

⁷ พุทธาลักษณ. ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า

145.

⁸ พุทธาลักษณ. ศารทกาลิกเทศนา เล่ม 1 2520. หน้า 169.

ถ้าความรู้สึกว่า ตัวเรามีอยู่ ก็หมายความว่า ไม่ได้ดับ... พอกความรู้สึกว่าตัวภู ว่าของกุ ดับสนิทจริง ๆ ก็เรียกว่า "นิพ paran"¹

"ธรรมบรรลุที่ เป็นที่ดับแห่งตัวภู-ของกุ คือ นิพ paran"²

"นิพ paran คือ ที่ดับแห่งสังหาร"³

"นิพ paran แปลว่า "ดับสนิท" หมายถึง ดับสนิทของสังหาร"⁴

"นิพ paran คือ ที่ดับสนิทแห่งลึงหังหลาย"⁵

2. คำนิยามของนิพานที่เกี่ยวกับ "ความว่าง" คือ ความว่างอย่างยิ่ง ว่างที่สุด ความว่างจากกิเลส ความว่างจากตัณหา ความว่างจากอุปทาน ความว่างจาก อัตตา-อัตนีย์ ความว่างจากวัญญสังสาร ความว่างจากทุกษ์ ความว่างจากสังหาร ความว่างจากลึงหังปวง ความว่างนิรันดร เช่น

"นิพ paran ปรัม สุกุ ว่างอย่างยิ่ง นั้นแหละ คือ นิพ paran"⁶

"นิพ paran คือ "สุกุญา" คือ ว่างอย่างยิ่ง ว่างจากกิเลส ว่างจากความทุกษ์ ว่างจากความยึดมั่น ถือมั่น"⁷

"นิพ paran นั้นเป็นที่ลึกลับ เป็นที่ดับหมดแห่งลึงหังปวง ก็คือ ว่างอีกเหมือนกัน จะนั้นจึงมีคำกล่าวว่า ว่างที่สุด ถึงที่สุดนั้น คือ นิพ paran"⁸

¹ พุทธาสภิกขุ. มาตรฐานเทศนา เล่ม 1. 2524. หน้า 372.

² พุทธาสภิกขุ. สุกุญาปริธรรมคณ์ เล่ม 1. 2518. หน้า 352.

³ พุทธาสภิกขุ. แหล่งเดิม. หน้า 366.

⁴ พุทธาสภิกขุ. ชุมนุมปาราสักถอดพุทธธรรม. 2530. หน้า 174.

⁵ พุทธาสภิกขุ. アナปานสติภาวนा. 2518. หน้า 410.

⁶ พุทธาสภิกขุ. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า 117.

⁷ พุทธาสภิกขุ. สมควัปสนาแห่งยุคปรมາṇ. 2530. หน้า 162.

⁸ พุทธาสภิกขุ. นวกานุสาสน์ เล่ม 1. 2531. หน้า 90.

...เรื่องของความว่างนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดที่เราควรจะศึกษา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็กล่าวได้ว่า เรื่องของความว่างก็คือเรื่องของนิพพาน ดังมีพระพุทธภาษิตว่า ว่างอย่างยัง นั้นแหล่ะ คือ นิพพาน "นิพพาน ปรม สุญ" ซึ่งแปลว่า นิพพานเป็นของว่างอย่างยัง ซึ่งได้ใจความลับ ๆ ว่า ถ้าเรา妄ถึงที่สุด นั้นแหล่ะ คือ นิพพาน...¹

"ความว่างจากความทุกข์อย่างยังนี้" เรียกว่า "นิพพาน" มีพระบาลีชัต ๆ อย่างนี้... ความว่างที่แท้จริงถึงที่สุดนั้น เรียกว่า นิพพาน คือ ว่างจากกิเลส ว่างจากทุกข์"²

"ความว่างอย่างยังนั้นแหล่ะ คือ นิพพาน ว่างจากกิเลส ตคณะกรรมการ ไม่มีตัวภู-ของภู โดยสั่น เชิง นั้นแหล่ะ คือ นิพพาน"³

"เมื่อจิตว่างจากตัวภู-ของภู เมื่อนั้นเป็นนิพพาน พอมีความรู้สึกเกิดเป็นตัวภู ของภู ขึ้นมาเมื่อใด เมื่อนั้นก็เป็นวันวูงส่งสาร"⁴

"สภาพที่เต็มไปด้วยความรู้สึกว่า ตัวภูนั้นแหล่ะ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นวันวูงส่งสาร สภาพที่ไร้ความรู้สึกว่า ตัวภูนั้นแหล่ะ คือไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย"⁵

"เมื่อได้เกิดตัวภู-ของภู เมื่อนั้นก็เป็นลังสารวะภู เมื่อได้ว่างก็เป็นนิพพาน"⁶
"นิพพาน คือ ความว่าง ว่างจากตัวตน ว่างจากตัวภู-ของภู ว่างจากสุข ว่างจากทุกข์ ว่างจากบุญ-บาป อะไรทั้งหลายนั้น"⁷

¹ พุทธาลภิกข. นามบัญชาเทศนา เล่ม 1. 2524. หน้า 209.

² พุทธาลภิกข. นวѓານສາສົນ เล่ม 1. 2531. หน้า 167.

³ พุทธาลภิกข. ເລີມເດີມ. หน้า 355.

⁴ พุทธาลภิกข. ອາສັພທະບ່າທະນາ. 2524. หน้า 224.

⁵ พุทธาลภิกข. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า 146.

⁶ พุทธาลภิกข. ธรรมปາກිໂນග් เล่ม 2. 2529. หน้า 170.

⁷ พุทธาลภิกข. ໄຕຮືອໃຈຣ. 2526. หน้า 245.

"นิพพาน คือ ว่างจากตัวภู-ของภู ว่างจากภีเลส ว่างจากความทุกข์ ว่างจากการวาย
เวียน ว่างจากทุกอย่าง มันจึงสงบเย็น"¹

"นิพพาน คือ ความว่างนิรันดร"²

3. นิยามของนิพพานที่เกี่ยวกับคำอื่น พนันอยกว่า 2 ประการแรก แต่เป็นคำ
นิยามที่เปลกออกไปกว่าที่เคยชิน หรือรับรู้สืบ ๆ กันมา เช่น

"นิพพาน คือ ยอดสุดของภาวะที่ปกติ"³

"ยอดสุดของคุณธรรม คือ นิพพาน"⁴

"พุทธศาสนา หรือคำสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้คนมีความอิ่ม... นิพพาน คือ อิ่ม
นิรันดร"⁵

"นิพพาน คือ ภาวะที่เป็นอิสระตลอดกาล"⁶

"นิพพานมีความหมายเช่นเดียวกับ "วิมุตติ" แปลว่า หลุดพ้น หลุดพ้นจากลั่งผูกมัด ก็คือ
สวีภาค นั่นเอง"⁷

"เมื่อหลุดพ้นจากอำนาจลัทธชาตญาณ ก็เรียกว่า วิมุตติ"⁸

"นิพพาน คือ การชนะลัทธชาตญาณได้โดยเต็ดขาด"⁹

¹ พุทธาสภิกุช. โอสาราเต็พธธรรม. 2517. หน้า 66.

² พุทธาสภิกุช. ธรรมะเล่นน้อย. 2528. หน้า 307.

³ พุทธาสภิกุช. ราชภโภวاث. 2527. หน้า 485.

⁴ พุทธาสภิกุช. พระพุทธคุณบรรยาย. 2524. หน้า 775.

⁵ พุทธาสภิกุช. ธรรมะปาร্঵ีโนกข์ เล่ม 1. 2518. หน้า 265.

⁶ พุทธาสภิกุช. ธรรมะบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า 283.

⁷ พุทธาสภิกุช. สันติภาพของโลก. 2531. หน้า 300.

⁸ พุทธาสภิกุช. ธรรมะกับลัทธชาตญาณ. 2531. หน้า 222.

⁹ แหล่งเดิม.

"นิพนาน คือ ความว่าง ลະอາດ ลว่าง ลงบ ที่สุด"¹

"ปู ย่า ตา ยาย ได้สรุปธรรมะหมวดทั้งพระไตรปิฎกที่เดียว สรุปไว้เป็นคำลับ ๆ ว่า กรรมนั้นอยู่ที่ฝ ด้อยที่จะ พระนั้นอยู่ที่จริง นิพนานนั้นอยู่ที่ตายแล้วก่อนตาย"²

"พุทธบริษัทเดินทาง เขาพูดกันไว้ก่อนแล้ว ตามความรู้ลึกว่า สวรรค์อยู่ในอก นรก อยู่ในใจ นิพนานก็อยู่ที่นั่นเหมือนกันแหล แต่ใช่คำว่า อยู่ที่ตายแล้วก่อนตาย"³

"นิพนาน คือ ตายแล้วก่อนตาย ตายแรก คือ กิเลส ตายทีหลัง คือ ร่างกาย..."

นิพนาน นั่นคือกิเลสตายแล้วก่อน แต่ร่างกายตาย"⁴

"อันความงามมีอยู่ตามหมู่ชากີ อันความด้อยที่จะสลดยิ่ง⁵
ความเป็นพระอยู่ที่เพียรบวชเรียนจริง นิพนานดึงอยู่ที่ตายก่อนตายເອຍ"

แม่นิยามของนิพนานที่ปรากฏในวรรณกรรมชุดธรรมเนียมของพุทธศาสนา จะจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ แต่สาระนิยามเหล่านี้ตรงกัน คือ "ดับ" (หรือหยุด) "ว่าง" "อิสระ" คือ ดับกิเลส ดับทุกข์ ว่างจากกิเลส ว่างจากทุกข์ อิสระจากกิเลส อิสระจากทุกข์ เมื่อดับกิเลสดับทุกข์ ว่างจากกิเลสจากทุกข์ อิสระจากกิเลสจากทุกข์ ผล คือ "เย็น" หรือ "ดับเย็น" คือ เย็น หรือดับเย็น จากกิเลสจากทุกข์ทั้งปวง

¹ พุทธศาสนา. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า 173.

² พุทธศาสนา. ศารทกำลิกเทศนา เล่ม 1. 2520. หน้า 260.

³ พุทธศาสนา. ใจความแห่งคริสตธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ. 2528.

หน้า 372.

⁴ พุทธศาสนา. ผ้าສางระหว่าง 50 ปี ที่มีส่วนไม่ก็ ตอน 1. 2529. หน้า 223.

⁵ พุทธศาสนา. หัวข้อธรรมในคำกลอนและบทประพันธ์ของ "ลิริวิยาล". 2529.

หน้า 49.